

YOSHLAR TARBIYASIDA BUZG‘UNCHI HATTI-HARAKATLARNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ РАЗРУШИТЕЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PREVENTING DISRUPTIVE BEHAVIOR IN YOUTH EDUCATION

Utaev Umid Saidaliyevich

*Samarqand viloyati Ichki ishlar boshqarmasi
boshlig‘ining o‘rinbosari-Ma‘naviy ma‘rifiy ishlar
va kadrlar bilan ta‘minlash xizmati boshlig‘i*

Annotatsiya: *Maqolada yoshlar o‘rtasida buzg‘unchi hatti-harakatlarning belgilari va asosiy psixologik xususiyatlarini bartaraf etish shart-sharoitlari, ijtimoiy darajada shaxsning o‘zini namoyon qilishi (boshqalarni hurmat-e‘tiboriga erishish) ijtimoiy mavqega ega bo‘lishga intilish muammolari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bugungi kundagi inson jinoiy hatti-harakatlarning elementlari to‘g‘risida mulohazalar bayon etilgan.*

Tayanch so‘zlar: *delinkvent, motiv, motivatsiya, ehtiyojlar, o‘jarlik, agressivlik, tajovuzkorlik, nizoli vaziyatlar, ijtimoiy xulq-atvor, sog‘lom avlod, milliy qadriyatlar, ijtimoiy muhit, oila va urf-odatlar.*

Аннотация: *в статье рассматриваются условия устранения признаков и основных психологических особенностей деструктивного поведения молодежи, проблемы самовыражения на социальном уровне (достижения уважения окружающих), стремления к социальному статусу. Также представлены комментарии к элементам преступного поведения человека сегодня.*

Ключевые слова: *делинквент, мотив, мотивация, потребности, упрямство, агрессивность, агрессивность, конфликтные ситуации, социальное поведение, здоровое поколение, национальные ценности, социальная среда, семья и традиции.*

Abstract: *The article discusses the conditions for eliminating the signs and main psychological characteristics of destructive behavior among young people, the problems of self-expression at the social level (achieving the respect of others), striving for social status. Also, comments on the elements of human criminal behavior today are presented.*

Key words: *delinquent, motive, motivation, needs, stubbornness, aggressiveness, aggressiveness, conflict situations, social behavior, healthy generation, national values, social environment, family and traditions.*

Insonlar qadimdan farzandlari ko‘pligi, ularning yordamlari va og‘irlarini yengil qilishlari bilan faxrlanib kelganlar. Farzandlarning atrofidagi insonlar uyda bo‘lsin, xoh ko‘chada, xoh maktabda unga namuna vazifasini bajaradilar.

Ota-ona bolaning vaqtini to‘la qamrab oladigan zarur va manfaatli mashg‘ulotlarni tayyorlashi kerak va ana o‘sha mashg‘ulotlar bolaning ongini rivojlantiruvchi bo‘lishi shart. Bolaning tarbiyasida jamiyat nasihat qiluvchi, to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi va taraqqiy ettiruvchi vazifasini egallab kelgan.

Bugunki kunda kim bilan o‘tirib gaplashsangiz, darrov farzandiga buzg‘unchi g‘oyalarni ta’sir etayotganidan shikoyat qiladi. Aksar xonadonlarda esa farzand tarbiyasi global muammoga aylanib, ulgur.

Internet va axborot tizimlari orqali yoshlarga qilinayotgan hujumlardan saqlanish va ehtiyot choralari izlanmoqda. Lekin bildirilayotgan aksar choralar faqat nazariy, amalda qo‘llab bo‘lmaydigan ko‘rsatmalardan iborat. Shuning uchun farzand tarbiyasi bugun ko‘pgina xonadonlarda dolzarb muammoga aylangan.

Globallashuv va ma’naviy tahdidlar kuchaygan bir davrda yoshlar tarbiyasi, ularni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash va jamiyatda o‘z o‘rniga ega shaxs sifatida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etayotgani hech birimizga sir emas. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev BMTning 72-sessiyasida so‘zlagan nutqida: «Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat” deb bejiz ta’kidlamagan. Jamiyatda mavjud ma’naviy me’yorlar yoshlarimizni jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlariga, intiluvchan, vatanparvar qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarda xulq og‘ishini oldini oluvchi ijtimoiy va psixologik omillarni o‘rganar ekanmiz, hozirgi kun uchun muhim hisoblangan ilmiy gipoteza(faraz)larni, bu sohaga doir nazariy ma’lumotlarni amaliy faoliyatda qo‘llash mavzumizni yortishdagi ustuvor vazifa bo‘lib qolaveradi. Yoshlar o‘rtasida xulq og‘ishini barvaqt oldini olish to‘g‘risida nafaqat profilaktika idoralari, Ichki ishlar va Sog‘liqni saqlash, ta’lim, sport va turizm, madaniyat vazirliklari tomonidan rioya qilingan ijtimoiy nazorat va cheklovlar pozitsiyasidan kelib chiqib qarash noo‘rin. Biz tomonimizdan yoshlar o‘rtasida o‘tkazilgan “Yoshlarda xulq og‘ishini oldini olish omillari sifatida nimalarni nazarda tutasiz?” nomli ijtimoiy-psixologik so‘rovnomamizda Oliy ta’lim muassasalari talabalari, Probatsiya xizmati nazoratidagi xulqi og‘ishgan yoshlar faol ishtirok etdi.

Insonlar qadimdan farzandlari ko‘pligi, ularning yordamlari va og‘irlarini yengil qilishlari bilan faxrlanib kelganlar. Farzandlarning atrofidagi insonlar uyda bo‘lsin, xoh ko‘chada, xoh maktabda unga namuna vazifasini bajaradilar.

Ota-ona bolaning vaqtini to‘la qamrab oladigan zarur va manfaatli mashg‘ulotlarni tayyorlashi kerak va ana o‘sha mashg‘ulotlar bolaning ongini rivojlantiruvchi bo‘lishi shart. Bolaning tarbiyasida jamiyat nasihat qiluvchi, to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi va taraqqiy ettiruvchi vazifasini egallab kelgan.

Internet va axborot tizimlari orqali yoshlarga qilinayotgan hujumlardan saqlanish va ehtiyot choralari izlanmoqda. Lekin bildirilayotgan aksar choralar faqat nazariy, amalda qo‘llab bo‘lmaydigan ko‘rsatmalardan iborat. Shuning uchun farzand tarbiyasi bugun ko‘pgina xonadonlarda dolzarb muammoga aylangan.

Sir emaski, insonning xulq - atvori o‘zgaruvchan va rang-barang bo‘lib, uning individual xususiyatlari, o‘ziga xos «uslublari» ning mavjudligi hech qachon va hech kimda hech qanday shubha tug‘dirmaydi. Shubhasiz, ta’lim-tarbiya ongning mahsuli va ongning darajasi bo‘lish bilan birga ongning rivojini kam belgilaydigan omildir.

Yoshlar o‘rtasida buzg‘unchi hatti-harakatlarning belgilari va asosiy psixologik xususiyatlari deviant xulq bilan izohlanadi. Deviant xulq muammosi nazariy tahlilining ko‘rsatishicha, xulq buzilishlarining asosini ijtimoiy va psixologik dezadaptatsiyaga olib keluvchi «og‘ish»lar tashkil etadi. Hozirda turli yosh davrlariga xos xulq og‘ishlarining psixo profilaktikasi va korrektsiyasi xususidagi masalaga oydinlik kiritishga e’tibor xaddan ziyod ortgan. Bu esa mazkur shaxs strukturasini tashkil etuvchi barcha komponentlar, jumladan, markaziy negiz tarzidagi shaxsning motivatsion-extiyoj jabxasi, shuningdek, xulq og‘ishlarining o‘zaro uzviy, organik, integral bog‘liqlikdagi o‘zgarishlarini o‘rganishdek vazifani yuklaydi. Zero, milliy psixologiyamizda deviant xulq psixologiyasi umumpsixologik nazariy va amaliy jihatdan har tamonlama chuqur izlanishlarga muhtoj, nihoyatda dolzarb muammolardan biri sanaladi..

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasida “Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tmoqdamiz. Bu bejizga emas albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oya innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo‘lsak, uni aynan innovatsion g‘oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak” deb ta’limga innovatsion yondashuv to‘g‘risida aniq yo‘l -yo‘riqlar ko‘rsatib berilgan.

Jinoiy harakatlarning motivatsiyasi nafaqat tajovuzkorlikni, balki boshqa noqonuniy harakatlarni ham keltirishi mumkin: pora olish, ta’magirlik, o‘g‘irlik va h.k. Shuning uchun jinoiy xulq so‘nggi yillarda huquqshunoslarning e’tiborini tortadigan o‘ziga xos ahamiyatga ega. Buning isboti sifatida ("Jinoyat motivatsiyasi") shaklida tuzilgan monografiyalar huquqshunoslar va psixologlarning birgalikdagi ish olib borishlariga sabab bo‘lmoqda. Bu ish ikkilamchi taassurot qoldiradi. Bir tomondan jinoyatning sabablarini aniqlashtirishga qodir bo‘lgan kriminalist psixologlar uchun aql-idrok va hatto ilg‘or fikrlarni ifoda etadilar (aniqrog‘i, ular haqiqiy hayotga nisbatan mutlaq, mustaqil ravishda niyatlarni aks ettirgani uchun haqiqiy hayotga yaqin) va boshqa tarafdin ular orasida psixologlarning ishiga tayanadigan bo‘lsak, ular orasida motivatsiya va motivlar haqida umumiy tushuncha mavjud emas.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yetakchi kriminalistlardan biri, akademik V.N.Kudryavtsev (1978) jinoiy hatti-harakatining sababini, jinoyatning sababini, uning rivojlanish va dizaynini yaratish jarayoni, keyinchalik uning haqiqiy jinoiy

harakatlarda amalga oshirilishi deb tushunadi. U ushbu tushunchalar doirasi va tarkibi jihatidan motivatsiyani jinoiy harakatlar mexanizmidan ajralib turishi kerak, deb hisoblaydi. Motivatsiya uning nuqtai nazaridan mexanizmni o‘z ichiga olmaydi, chunki u qabul qilingan qarorni va o‘z-o‘zini nazorat qilishni amalga oshiradi (bu tushunchani tan olmaslik qiyin). Ammo V.N.Kudryavtsevning fikriga ko‘ra, - bu masalada vaziyatni motivatsiya va baholashni, shuningdek, uning harakatlarining natijalarini kutish va qarorlarni qabul qilishni o‘z ichiga olmaydi. Shunda jinoyat sodir etgan shaxs ko‘r-ko‘rona harakat qiladi.

V.N.Kudryavtsev jinoyat sodir etilishining sababini ichki harakatlantiruvchi quvvat deb ataydigan bo‘lsa, ayni paytda jinoyatning sababi faqat jinoyat sodir etilishining ob’ektlari yoki ta’sir ob’ekti, maqsad yoki jinoiy natijaga erishish vositasi sifatida qaraladi. Aniq qo‘yilgan haqiqiy maqsad va uni bajarish vositasi haqidagi savolga javob beradimi? Agar u haqiqatan ham to‘g‘ri bo‘lsa (va V.N.Kudryavtsevning quyidagi iborasi bu tushunmovchilikka aniqlik kiritadi: "...jinoiy hatti-harakat qilmagan insonning salbiy ehtiyojlari yoki qiziqishlari, qarashlari yoki his-tuyg‘ularida jinoyat qilishi uchun hech qanday sabab yo‘q, haqiqiy jinoiy harakatgacha juda katta masofa bo‘lishi mumkin"), unda faqat bitta xulosa bor: jinoyat hech qanday jinoiy rejani amalga oshirishiga sabab yo‘q. Biroq, bajarilmagan hatti-harakat bu mativ yo‘qligini anglatmaydi. Shubhasiz, muallifning ta’kidlashicha, - ixtiyoriy ravishda yoki ixtiyorsiz ravishda xarakterdagi jinoiy harakati jinoyat sababi bilan aniqlanadi, bu esa kechikish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, motivatsion ustanovkaga aylanadi.

Bu haqdagi tushunchalar jinoyatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning sodir etilish shart-sharoitlarini bartaraf etishdan tashqari, shaxsning qarashlari va shaxs ustanovkasini o‘zgartirishi, ya’ni, ularni tarbiyalash va qayta tarbiyalashdan iborat bo‘lishi kerak. V.N.Kudryavtsev bunga e’tiroz bildirmadi, chunki u jinoyat sodir etilishining sabablarini bilish shaxsiy himoya choralari rejallashtirish va sub’ektning kelajakdagi xatti-harakatlarini bashorat qilishiga ko‘maklashadi, jamiyat qarashlariga teskari mazmuni, chuqurligi va barqarorligi haqida fikr yuritadi; bir qator hollarda, kelib chiqish sabablarini bilish shaxsni shakllantirish sharoitlarini, shuningdek, jinoiy maqsadlar yuzaga kelgan vaziyatni baholashga imkon beradi.

Xulosa. Jinoyat motivi - insonni aynan shu jinoyatni sodir etishga undagan va jinoiy xatti-harakatlarni amalga oshirishida jismoniy va aqliy yo‘nalganlikning uyg‘un ifodasini boshqarib turadigan kuch manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Motivatsiya – insonning qoniqish manbaiga intilishi sifatida uning atrof-muhitga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Motiv asosida shakllangan maqsadga ko‘ra, odam har doim o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun biror-bir ob’ektga yoki manbaga yo‘nalgan bo‘ladi. Oilada delinkvent xulq-atvor bilan bog‘liq ijtimoiy psixologik muammolarni bartaraf etish shart-sharoitlari, ijtimoiy darajada shaxsning o‘zini namoyon qilishi (boshqalarni hurmat-e’tiboriga erishish) ijtimoiy mavqega ega bo‘lishga intilish muammolari bilan shug‘ullanish eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Shunday qilib, agar jinoyat qonunchiligida jinoyat sodir etganmi yoki yo‘qmi, faqatgina bitta jinoyat alomati bo‘lsa, unda huquqni muhofaza qilish organlari va

pedagoglar uchun bunday tarbiya jarayoni yetarli emas: jinoyat hatti-harakatlarining sabablari va motivatsion xulq-atvorga olib kelishi mumkin bo‘lgan maqsadlarni, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2018. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016 yil 14 sentyabr. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 37-son, 426-modda.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2017. - 6 (766)-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasi. 2022 yil 20 dekabr. // www.uza.uz
5. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. – B.254.
6. Karimova V.M. Yoshlarda o‘zbek oilasi to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlar. Psix. fan. dok. diss. - T.: ToshDU, 1994. - B.309.
7. Qodirov O.S. “O‘smirlarda (11-15 yosh) jinoyat motivlari shakllanishining psixodiagnostikasi va psixokorreksiya” // Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. T.: 2020, - 155 b.
8. Abdurasulova Q. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi va uning oldini olish muammolari. // Qonun himoyasida. 2001, 1- son, 23-26- b.
9. Feldshteyn D.I. “Общие вопросы образования” Образование и наука. 2013. № 9 (108).
10. Safarovich Q.O. et al. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.